

# TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT  
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 2. SZÁM  
LXI. ÉVFOLYAM

---

Takács Miklós

Néhány gondolat az avar kor anyagi kultúrájáról

---

Pap N.- Kitanics M. – Gyenizse P.- Szalai G. – Polgár B.  
Sátorhely vagy Majs?

A mohácsi csata centrumtértségének lokalizálása

---

B. Szabó János

Két díván Budán. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem  
és a magyarországi oszmán hódoltság elitje  
(1630–1636)

---

Nagy Kornél

Az elképzelt „Aranykor”. Az erdélyi örmény katolikus (unitus)  
egyház a 18. században

---

Novák Attila

Perről perre. Cionista mozgalom Budapesten az 1950-es években

---

Andreas Schmidt-Schweizer

A német egység mint kihívás Magyarország számára, 1989/1990

---



.....

# TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT  
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 2.  
LXI. ÉVFOLYAM | SZÁM

---

.....

HU ISSN 0040-9634

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont  
Történettudományi Intézet  
Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató, Molnár Antal igazgató  
Nyomdai előkészítés:  
MTA BTK Történettudományi Intézet  
tudományos információs témacsoport  
Vezető: Kovács Éva  
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó  
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

# TARTALOMJEGYZÉK

## LXI. évfolyam, 2019. 2. szám

### TANULMÁNYOK

- Takács Miklós** • Néhány gondolat az avar kor anyagi kultúrájáról  
a településrégész szemszögéből 165
- Pap Norbert- Kitanics Máté – Gyenizse Péter- Szalai Gábor –  
Polgár Balázs** • Sátorhely vagy Majs? Földvár környezeti jellemzői  
– A mohácsi csata centrumtériségének lokalizálása 209
- B. Szabó János** • Két díván Budán. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem  
és a magyarországi oszmán hódoltság elitje (1630–1636) 247
- Nagy Kornél** • Az elképzelt „Aranykor”. Az erdélyi örmény  
katolikus (unitus) egyház a 18. században 267
- Novák Attila** • Perről perre. Cionista mozgalom Budapesten az 1950-es  
években 285
- Andreas Schmidt-Schweizer** • A német egység mint kihívás  
Magyarország számára, 1989/90 311

### MŰHELY

- Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka** • Kereskedelmi források  
a középkori magyar gazdaság szolgálatában 329

**PERRÓL PERRE**  
**Cionista mozgalom Budapesten az 1950-es években**  
**NOVÁK ATTILA**

.....  
FROM LAWSUIT TO LAWSUIT  
Zionist Movement at Budapest in the 1950s

In 1953 there were several Zionist trials in Hungary, but the most important one concerned Tibor Engländer and his companions. For the communist regime in Hungary, which thought in terms of cases modelled on the Soviet Doctors' Plot, the discovery of the a small group of truly Zionist organisation, then already regarded as illegal, which, moreover, possessed guns for a time, offered a convenient opportunity. The paper describes the life of this tiny group, which was exceptional already at the time when it existed.

Keywords: Zionist, Leftist Zionist, Communist, illegal movement  
.....

Engländer Tibort 1953. január 29-én vette őrizetbe az Államvédelmi Hatóság (= ÁVH) Budapesti Osztálya. Másnap Forgács Jánost, Fényes Istvánt és Radó Miklóst, február 26-án pedig Kovácsi Editet, Pollák Tibort és Schmelzer Kornélt is letartóztatták. Schmelzer Kornél kivételével – aki a Bnei Akiva vallásos cionista ifjúsági szervezetet vezette – a letartóztatottak a baloldali Hasomer Hacair cionista szervezet vezetőségi tagjai vagy vezető munkatársai voltak.<sup>1</sup> (A Bnei Akiva vallásos cionista ifjúsági szervezet volt, 1949. előtt a Mizrachit<sup>2</sup> a felnőtt szervezetének tekinthetjük. Schmelzer magát nem mizrachistáknak

---

*Novák Attila, PhD, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Eötvös József Kutatóközpont, Molnár Tamás Kutatóintézet. Az írás részlet a szerzőnek az 1953-as Engländer-perről készülő – a Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala gondozásában –, megjelenés előtt álló kötetéből.*

- <sup>1</sup> Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (= ÁBTL). Ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták. 13-OD-2381.; Uo. Engländer Tibor és társai. V-108606/1-4.
- <sup>2</sup> Mizrachi: vallásos cionista világszervezet. 1902-ben, Vilniusban alakult meg. A cionista mozgalom vallási aspektusát, az Erec Jiszráélre [Izrael Földje] vonatkozó tradicionális előírásokat hangsúlyozta ki. A Mizrachi fontos szerepet játszott mind a cionista kongresszusokon, mind a jisuv (palesztinai zsidó társadalom) életében. Magyarországon a Mizrachi a szervezett cionisták harmadát tömörítette, ez az arány a második világháború után sem változott. Bnei Akiva [Akiva fiai, a híres talmudi Rabbi Akiva/Akiba után]: a vallásos-cionista Mizrachi szervezet ifjúsági „tagozata”. A vallásos fiatalok cionista nevelésük mellett Tóra- és Talmud-tanulmányokat is folytattak. Magyarországon – mely a vallásos cionizmus számára kedvező terepet nyújtott – már az 1920-as években működött a Bachuré Hamizrachi egyesület, mely a Bnei Akiva elődje volt. A vallásos fiatalok a magyar cionisták egyharmadát-egynegyedét adták a második világháború utáni koalíciós időszakban.

tartotta, a Bnei Akivához kötődött, ugyanakkor a Hasomer Hacair tagjainak vallomásaiban nem merül fel különbségtétel.)

Az említettekén kívül letartóztatták még ugyanebben az évben Signer Judit Somér mozgalmi tagot június 5-én – aki Engländerék letartóztatása után még vezette a Hasomer Hacairt – és Steiner Júliát, az izraeli követség – már 1952 őszén az ÁVH látókörébe került – telefonkezelőjét (1953. január 30-án), de őket külön ítélték el, tehát 1953-ban nem egyetlen, cionistákat érintő per volt az országban. Signerrel a Somér mozgalomra végső csapást mértek, míg Steiner Júlia esetében az izraeli követség és főleg az ott dolgozó Jozsef Walter kulturális attasé ellen gyűjtöttek „adatokat”, terhelő „bizonyítékokat”. Engländerék letartóztatása volt ugyanakkor az egyetlen, amely egy körülhatárolható mozgalmi csoporthoz köthető. Ráadásul a vádlottak között nemcsak ideológiai, világi értelemben vett cionistát, hanem a cionizmus vallásos irányvonalát képviselő személyt is találunk. Bár Signer Judit és ügye a Somér mozgalomhoz – így Engländerékhez – tartozik, a Budapesti Megyei Bíróság mégis is külön kezelte. 1953. augusztus 28-án felmentették a vádak alól, majd szabadon bocsátották.<sup>3</sup>

A fiatalok közül többen igen tehetségesnek bizonyultak, komoly karriert futottak be Magyarországon és/vagy külföldön. A 2012-ben elhunyt Engländer Tibor, döntésemlelettel foglalkozó pszichológus, az Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Kutatóintézetének kutatási igazgatóhelyettese, később főosztályvezetője lett. A 2015-ben elhunyt Forgács János (később Chaim Forgacs néven) természettudós, a Ben Gurion Egyetem professzora, a Negevi Kísérleti Kutatóközpont igazgatója és egyben a tengervíz sótalánításának egyik szakértője volt. Fényes István később „Dán Dalmát” néven író és humorista, Antall József egykori miniszterelnök barátja és az izraeli Bar Ilan Egyetem könyvtárosa volt (2006-ban hunyt el). A másik illegális mozgalomhoz tartozó, de ugyanebben a perben elítélt hagyományőrző, Schmelczer Kornél később Menahem Schmelczer néven a Jewish Theological Seminary könyvtárigazgatója, majd az intézmény egyik fontos tisztséget betöltő vezetője lett.

A hatóságok többéves megfigyelés után csaptak le Engländer Tiborra és társaira. A per koncepciója azonban időközben megváltozott, mert Sztálin halála, illetve a Nagy Imre-korszak enyhített a politikai okokból bebörtönzöttek sorsán: az ítélethirdetés(ek)re 1953 nyarán került sor. Mivel korabeli mozgalmi iratok – a hatósági „beszerzés” kivételével – nem kerültek elő, az egész „összeesküvést” elsősorban ezekből az aktákból tudjuk rekonstruálni. Segítségünkre van még Engländer Tibornak az 1990-es évek közepén adott nyolcórészes videointerjúja, amelyben végre szabadon mondhatta el a történetét, amit ugyanakkor torzított egyrészt az időbeli távolság, másrészt az, hogy a személyes emlékezet keveredett a már felfedezett és interpretált történelmi tényanyaggal, amely időközben a kutatások során ismertté vált.

<sup>3</sup> ÁBTL V-112/014. Budapesti Megyei Bíróság ítélete. B.II.002392/1953. 8. sz.

## A szereplők

Először a résztvevők élettörténetével foglalkozom, hiszen az események menetének megértéséhez ez szükséges. Engländer Tibor 1932-ben született Tokajban.<sup>4</sup> Apja, Engländer József tipikus *self-made man* volt, iskolába nem járt, de nyelveket tanult egy Északkelet-Magyarországon élő, hagyományörző zsidó család tagjaként. Maga a vidék ekkoriban a magyarországi népi zsidó vallásosság egyik fellegvára volt, hiszen Bodrogkeresztúron élt a híres Reb Sájele [Jesájá Steiner, 1850–1925] rebbe, a „csodarabbi”. A tokaji ortodox és haszid imaházak közül Engländerék az előbbit látogatták. Vallásos környezetben éltek – sokan beszéltek például jiddisül Tokajban –, de elmagyarosodtak.

Engländer József eredetileg szerszámlakatosnak tanult, majd pincér lett és viszonylag korán csatlakozott a munkásmozgalomhoz. Az 1930-as évek elején egy sikertelen tokaji üzleti vállalkozása után Budapestre költözött. Eleinte a Csokonai és Vörösmarty utca sarkán álló Góbé büfében dolgozott. Munkaszolgálatosként állítólag megszökött Sopronbánfalváról és anyjához menekült Budapestre. Itt élte túl a vészkorszakot. Ezután beindult a karrierje. 1948 októberétől 1951 áprilisáig a Pamut és Selyem Nagykereskedelmi Vállalatnál alkalmazták különböző fiókok vezetőjeként, majd az ellenőrzési osztály helyettes vezetője lett.<sup>5</sup> A szocialista vendéglátóipar kerületi vállalatai 1951. április 1-én alakultak meg, Engländer Józsefet ekkor nevezték ki a IX. kerületi vállalat élére, majd 1952. április 1-én a miniszter a VIII. kerületi vállalat vezetésével bízta meg. Ezek után a Belkereskedelmi Minisztérium Reprezentatív Igazgatóságához került, a Béke Szálló igazgatója lett.<sup>6</sup> 1953. február 20-án áthelyezéssel került a Budapesti Éttermi és Büfé Vállalathoz tartozó Kárpátia Étterembe, üzletvezető-helyettesnek: ebben fia, Tibor letartóztatása meghatározó szerepet játszott.<sup>7</sup> Marxista cionista volt, 1949-ig a Borochoow Körhöz<sup>8</sup> tartozott, majd főként fia pere és a törvénytelen ségek miatt eltávolodott korábbi fel fogásától.

Engländer Tibor a Smuel Jichak nevet kapta, amikor zsidó szokás szerint felvették Ábrahám szövetségébe (*brit mila*). 1938-ban, Budapesten, a VII. kerületi Murányi utcai általános iskolába írtatták be szülei. Később azt nyilatkozta, hogy bár érezhetően nem voltak egyenrangúak a zsidó gyerekek a többiekkel, nagy problémáik nem adódtak. 1942-ben a híres zsidó gimnáziumban folytatta tanulmányait. Az Engländer család nagyon megsínylette a vészkorszakot, Tibor anyja gettóba került, apja különféle helyeken (Erdély,

<sup>4</sup> ÁBTL V-108606-1. Engländer Tibor és társai.; Engländer Tiborral készült interjú. Országos Széchényi Könyvtár, Történeti Interjúk Tára (1996), Mozgóképkincs Gyűjtemény (= OSZK TIT MGy).

<sup>5</sup> Budapest Főváros Levéltára (= BFL) XXV.4.F./002376/1953. Budapesti Textilnagykereskedelmi Vállalat. Ács Béláné igazgató levele Engländer Józsefnek. Bp., 1953. július 10.

<sup>6</sup> BFL XXV.4.F./002376/1953. Csendes Miklósnak, a Budapesti Vendéglátóipari Tröszt igazgatójának levele. Bp., 1953. július 10.

<sup>7</sup> BFL XXV.4.F./002376/1953. Belkereskedelmi Minisztérium Közétkeztetési Főosztály. Lázár Géza főosztály-vezetője levele Engländer Józsefhez. Bp., 1953. július 10.

<sup>8</sup> A Hasomér Hacair Párt „felnőttszervezete” a 2. világháború utáni Magyarországon. Nevét a századelő nagy marxista-cionista teoretikusáról, Ber Borochowról nyerte. A Kör kifejezetten magyar jelenség volt, s részben az volt az oka, hogy a Hasomér Hacairban a fiataloké volt a domináns szerep. A Borochoow Kör előadások, szemináriumok, vitaestek tucatját szervezte.

Délvidék stb.) volt munkaszolgálatos. Nagyszüleit átvitték Tokajból a sátoraljaújhelyi gettóba, majd onnan deportálták őket.

Engländerék a Garay utca 37-ben éltek a VII. kerületben. Csillagos háznak nyilvánították az épületet, az egyszobás lakásukba beköltöztettek egy erdélyi családot. 1944 őszéig voltak ott, akkor Tibor anyjának sikerült Schutzpasst [védlevél] kerítenie és védett házba költözhettek. (Az erdélyiek később továbbálltak nyugat felé.) 1945 után néhány évig a család a feketepiacból élt, Tibor málét, majd gyufát és cigarettát árult a Garay téri piacon. Standot is csináltak, ahol kötényt és zoknit is árultak. 1947–1948-ban konszolidálódott a család helyzete, apja állást kapott a Borochow Körben, amely a háború után komoly legitimitással rendelkező Hasomer Hacair kvázi felnőtt szervezeteként működött. Központjuk az Andrassy úton volt, Kodály Zoltán lakása alatt. Jelentős szellemi potenciállal rendelkező mozgalom volt, sokan látogatták, így például Trencsényi-Waldapfel Imre (1908–1970) klasszika-filológus professzor, Kulcsár István (1901–1986) pszichiáter is, valamint Kardos László (1898–1987) és Kardos Pál (1900–1971) irodalomtörténészek.

A zsidó gimnázium sajátos követelményrendszerrel bírt. Magas tanulmányi elvárásokat támasztottak a diákokkal szemben, de a magatartást illetően nem voltak annyira szigorúak, a szünetekben egyes tanárokat tegezni is lehetett. A tanítás előtti és utáni ima kivételével nem nagyon lehetett érezni a felekezeti jelleget.

Engländer Tibor 1946. április 4-én csatlakozott a baloldali cionista Hasomer Hacairhoz (somérok), és részvételét a mozgalomban még évtizedekkel később is sokra értékelte. Élete legmeghatározóbb időszakának nevezte a 14-től 17 éves koráig tartó időszakot. Az ifjúkori mozgalomban töltött idő fontos szerepet játszott politikai érésének folyamatában, és bár vallásos családból származott, Engländer Tibornak csökkent a kötődése a zsidó hagyományokhoz, elvgre a somérok ateisták és marxisták voltak.

Engländer az utolsó két osztályt (VII–VIII.) az Szent István Gimnáziumban végezte el, mert félt attól, hogy mozgalmi tevékenysége miatt gyanússá válik a zsidó gimnáziumban.

Engländer Tibor bekapcsolódása egy cionista mozgalomba a holokausztot túlélte zsidóság körében természetes reakciónak tekinthető. Ugyanakkor családi hatások is mutattak a csatlakozás irányába (anyai nagymamája félretette számára a cionista *Múlt és Jövő* számait), és a Murányi utcai általános iskolában is volt egy tanítónő, aki adott neki ilyen kiadványokat. A megvilágosodás a zsidó gimnáziumban érte. Saját elmondása szerint harmadikos gimnazista lehetett, amikor ment le az iskola lépcsőjén és meglátott egy faliújságot, melyre az volt írva, hogy „Soha többé Auschwitzot!”. Egy másik faliújságra az volt írva, hogy „Nem megyünk többé barmokként a vágóhídra”.<sup>9</sup> Korán a mozgalom egyik meghatározó személyiségévé vált, hogy aztán a vezetőség több tagjának likvidálása után – immár illegális körülmények között – maga irányítsa azt. A Hasomer Hacair hajdani nevelési elvei teljesen a semmibe veszttek. A magyarországi cionista mozgalmakban lévő fiatalok átrétegződését – főleg a baloldali mozgalmak – rendkívül (néha brutálisan) komolyan vették. Engländer Tibor szerint „... azt az embert, aki a Hasomer Hacairban az érettségi után beiratkozott az

<sup>9</sup> Ezt megismétli szépírázásában is, amely a *Szerelmem, Izrael* címet viseli. (<http://www.zsidó.hu/ujelet/archiv/u980914.html>. A letöltés ideje: 2016. november 10.)



egyetemre, a mozgalomból szelektálták...”<sup>10</sup> A cél ugyanis az volt, hogy a palesztinai gazdaság számára mezőgazdasági és más fizikai munkásokat neveljenek.

A cionista mozgalom tagjai főleg Budapest VII. kerületi, szegényebb zsidóságból kerültek ki. Természetesen akadtak kivételek, hiszen Forgács János (Izraelben később Chaim Forgacs) apja kereskedő, Fényes István apja pedig a Horthy-rendszerben bírósági tanácselnök volt, akit 1945-ben nyugdíjaztak. A cionista fiatalok közül talán a leginkább rendszerhű családban Kovácsi Edit és Radó Miklós élt. Pollák Tibor textilkereskedő gyermeke volt, aki már megjárta a *brichával* [héber szó, Palesztinába való kiszökést/kivándorlást jelent] Csehszlovákiát, de az ottani hatóságok visszatoloncolták Magyarországra. Mivel fiatalkorú volt a határátlépés idején, nem ítélték el. A Schmelzer Kornélról, az illegális Bnei Akiva vezetőjéről és családjáról írott ÁVH-s környezettanulmány (1953. február 4.) leszögezi: „Mélyen vallásos érzelmű, az ortodox vallás szabályait szigorúan betartja, pl. szombatonként nem jár liften és pénzt nem vesz a kezébe. Kóser háztartást vezetnek.”<sup>11</sup>

A cionista fiatalok társadalmi-szociális hátterére jól következtethetünk az Engländer Tibor 1953. január végi letartóztatása után, az ÁVH-n tett önvallomásából.<sup>12</sup> Ebben – gyökeresen eltérő módon a többi letartóztatottól – ügyesen vegyítette a valós és a nem valós információkat. A jobboldali Bnei Akiva mozgalom három tagjáról is beszélt, az ÁVH – Engländer révén megszerzett – információi megegyeznek a máshol fellelt lakhatási adatokkal. Az Engländer által felsorolt 29 névből tíznek nem adta meg a lakcímét, de kettőét mindenképpen ismerjük (Radó Miklósét és Schmelzer Kornélét). Az összesen tehát 21 emberből, akiknek a lakóhelye beazonosítható, kilencen laktak a VII., öten a XIII. kerületekben, a VI. kerületben pedig ketten. Rákospalota (1950. január 1-től Budapest része Pestújhellyel együtt, a XV. kerület), Zugló és Buda egy-egy fővel képviseltette magát. A VIII. kerületben ketten laktak.

Ebből az egyébként még reprezentatívnak sem nevezhető adatsorból azért azt a következtetést levonhatjuk, hogy a cionista fiatalok többsége Pest belső kerületeiben lakott, Budán gyakorlatilag nem volt társadalmi bázisuk. Ebben semmi meglepő nincsen, nagyjából megfelel a magyarországi, illetve a budapesti zsidóság már ismert területi elhelyezkedésének – a második világháború utáni időkben.

A cionista fiatalok jó része gimnáziumba és egyetemre járt, de volt közöttük műszerész (Pollák Tibor) és tisztviselő is (Steiner Júlia, Kovácsi Edit). Az Engländer-féle lista alapján a – magát Engländer Tibort is beleértve – 30 névből eleve tizenegyenek (akiknek amúgy bizonytalan a kilétük) nem ismerjük a foglalkozását. A maradék tizenkilenc közül tizenegy egyetemistáról és öt gimnazistáról tudunk. A szülők között voltak olyanok, akiket a kommunista hatalomátvétel eredményezte mobilizáció vezetői pozícióba juttatott (például Engländer József), de olyan is, aki hátrányt szenvedett, mint például Fényes István apja. Tisztviselőkből, kisipari dolgozókból állt össze a többség, de voltak orvosok is (Pikler Katalin, Kosály György). Mivel a felsorolásban szereplők többsége a vészkorszakot

<sup>10</sup> OSZK TIT MGy. Engländer Tibor interjúja (2. kazetta).

<sup>11</sup> ÁBTL V-108606/4. Engländer Tibor és társai.

<sup>12</sup> ÁBTL V-108606/1. Engländer Tibor és társai.

Budapesten élte túl, szinte biztosra vehetjük, hogy árvák vagy félárvak is voltak közöttük. Túlzottan csekély az az információgyűttes, amely rendelkezésünkre áll, de az elmondható, hogy a többség kis egzisztenciával rendelkezett, nem a jobb módú rétegekből származtak. Az urbánus tér, amelyben éltek, főleg a főváros pesti oldalára (elsősorban a VII., VIII. és a XIII. kerület) koncentrált. E városi keretek között keresték fel egymást lakásaikban, látogatták a Bethlen téri és a Lónyay utca 15. sz. [1953-tól Szamuely utca] alatti zsinagógákat, illetve a tanulás színteréül szolgáló egyetemi épületek. Amikor az időjárás engedte, a budai hegyvidéket (XII. kerület) és a Gellért-hegyet is felkeresték, és nyári táborot is tartottak a Pilisben. Ezek alapján aligha számíthatott komoly kirándulásnak az, ha összegyűltek az egyik mozgalmi tag, Beck Tibor szüleinek I. kerületi, Bem téri lakásán.

### Az illegális cionista mozgalom története az állambiztonsági iratok tükrében

Nagy dilemmával szembesül a kor kutatója, amikor a Rákosi-korszak magyar állambiztonsági iratait tanulmányozza. A mozgalmi életet ugyanis az államvédelem szemüvegén keresztül látja (az iratok így láttatják), amely természetesen óriási torzítást eredményezne akkor, ha nem alkalmaznánk forráskritikát, illetve az áttekintett anyagot nem vetnénk össze más korból származó forrásokkal. Nem pusztán arról van szó, hogy a rákosi hatóságok milyen végeredményt akartak produkálni – esetünkben ez könnyen tetten érhető –, hanem hogy az ügy iránya és kezelése az 1953. július 4-ei, Nagy Imre-beszéd után meg is változott, engedékenyebb formát vett. Az is hozzátartozik ezen iratok olvasatához, hogy az állam – a sztálinista-rákosi koncepciónak és gondolkodásmódnak megfelelően – kriminalizált olyan cselekedeteket, melyek egyébként még a saját szabályai szerint sem voltak bűncselekmény jellegűek. Az ÁVH sokkal tágabban húzta meg azon tevékenységek körét, amelyeket az állam büntetendőnek tekintett, de amelyek jogilag – akár a mai liberális-demokratikus jogállam szempontjából, akár természetjogi szempontból – nem minősültek bűncselekmények. Ennek megfelelően a per történéseit a mozgalmi históriától különválasztva, és külön (al)fejezetben leírva kezelem.

A cionista fiatalok jó része még a legalitás körülményei között is tagja volt valamelyik cionista szervezetnek. Kovácsi Edit vallomása szerint 1948 húsvétján egy nagyobb cionista csoport hagyta el az országot.<sup>13</sup> Engländer Tibor az 1990-es években adott videointerjújában is nagyszabású disszidálásról számolt be ebben az időszakban.<sup>14</sup> Nem tudni, hogy a két megjegyzés ugyanarra a kiszöktetésre vonatkozik-e, de az Engländer által említett eset úgy történt, hogy a somérok 100-150 embere kirándult a Pilisben. A kirándulás végén közölték velük, hogy az eredeti csoport nagy része már nincs Magyarországon. Kérdezni nem nagyon lehetett, a kivándoroltatás szervezeten, konspiratív módon folyt. A követ-

<sup>13</sup> ÁBTL V-108606/3. Kovácsi Edit kihallgatása. Bp., 1953. február 27.

<sup>14</sup> OSZK TIT MGy. Engländer Tibor interjúja (3. kazetta).

kező hétfőn Engländer bement gimnáziumi osztályába a zsidó gimnáziumban és az osztály felét nem találta, mert a kivándoroltak.

Kovácsi Edit úgy kapcsolódott be a mozgalomba, hogy a házában lakó Halm Jenőné – aki korábban a Hasomer Hacair felnőtt szervezetének, a Borochow Körnek volt a tagja – bemutatta egy „Bözi” nevű nőnek. Többekkel találkozott a körből (Székely Gábor, Szili Tamás, Bodánszky Hédi, Kosály György, Engländer Tibor, Forgács János, Kálmán Vera és mások). Ez a társaság hetente kétszer gyűlt össze. A Gellért-hegyre kirándultak olykor, moziba vagy színházba mentek. „Bözi” hetente érdeklődött a csoport és kifejezetten azon kivándorolni vágyó fiatalok iránt, akiket a szülei kiengednének az országból. Bár a mozgalom korai szakaszában nem volt még egyértelmű, hogy ki vezeti azt, de Kovácsi Edit – 1949 tavaszára visszatekintve – már nemcsak az „illegális sejt” szervezését, de a vezetői szerepet is magának tulajdonította.<sup>15</sup> Az Engländer-per későbbi IV. rendű vádlottja, Pollák Tibor ekkor megpróbált elszökni Magyarországról, későbbi vallomásában ugyanis arról beszélt, hogy egy „15-i”, egynapos kirándulás keretében „illegálisan elhagytam az országot és Csehszlovákiába *bricháztam*, ahol a csehszlovák hatóságok őrizetbe vettek és átadtak a magyar hatóságoknak”. Mivel fiatalos volt, a tárgyaláson felmentették.<sup>16</sup> Valószínűleg ez a megjegyzés is ugyanazon eseményre vonatkozik: 1949 húsvétja után a Hasomer Hacair háromnapos pilisi túrázás közben *alijáztatta*, Palesztinába vándoroltatta ki a tagjait, vagyis azokat, akik menni akartak, a hegyeken keresztül átvitték Csehszlovákiába.<sup>17</sup>

A II. Világifjúsági Találkozó (= VIT) 1949. augusztus 14-én kezdődött Budapesten.<sup>18</sup> A kéthetes esemény a rezsim nagy bemutatkozása és propagandaeseménye is volt. Az izraeli küldöttek mellett a csehszlovák delegációban is voltak baloldali cionista fiatalok, és disszidálásra is ki tudták használni a találkozót. Egy Engländer-ről szóló ügynöki jelentés beszámol arról, hogy a magyar somér fiatalok nemcsak találkoztak izraeliekkel, hanem az egyik ünnepségen „nagy tüntetést” is rendeztek, ahol Meir Yaari (1897–1987) – a Hasomer Hacair izraeli vezetője és a Mapam párt<sup>19</sup> alapítója és főtítkára – Sztálin nevét, míg a kommunisták (nyilván az izraeliek) Samuél Mikunisz izraeli kommunista vezető nevét kiabálták.<sup>20</sup>

Egyik nap a Városligetből felkísérték az izraeli és csehszlovákiai küldötteket a Gellért-hegyen lévő izraeli szállásra, majd együtt felmentek a (szintén a Gellért-hegyen lévő)

<sup>15</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. „Beismerem, hogy az illegálisan működő sejtet én szerveztem meg a régi Hasomér Hacair tagokból. 1949 tavaszán az illegális csoport vezetője én voltam. Továbbá én voltam az, aki az illegálisan működő sejtet összeköttem azzal a személlyel, aki disszidáltatni akarta a csoportot. Én egyetértettem Hánnával, valamint a Bözi nevezetű nővel, hogy az illegális sejt tagjait Palesztinába disszidáltatjuk és velük megyünk mi is.” Kovácsi Edit vallomása. Bp., 1953. március 2.

<sup>16</sup> ÁBTL V-108606/4. Engländer Tibor és társai. Pollák Tibor első kihallgatása. Bp., 1953. február 27.

<sup>17</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János vallomása. Bp., 1953. február 2.

<sup>18</sup> Részletes leírását adja az eseménynek Klenjánszky Sarolta: „Világ fiataljai, egyesüljetek!” Az 1949-es budapesti Világifjúsági Találkozó és a francia fiatalok részvétele a fesztiválon történeti kontextusban. *Múltunk* 61 (2016) 1. sz. 207–232.

<sup>19</sup> „Mifleget Poalim Meuchedet” = Egyesült Munkáspárt. 1948 júniusában alapította az Achdut Ha'avoda-Poale Cion és a Hasomer Hacair. A Mapainál baloldaliabb párt.

<sup>20</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Jelentés 1/3 d. alsóosztály. Bp., 1953. január 14.

tábortűzhöz, ahol több ország VIT-küldötte is jelen volt.<sup>21</sup> Az egyik csehszlovákiai küldött odament Kovácsi Edithez és azt mondta, hogy ha „Böksi” elintézi azt, hogy az illegálisan működő cionista szervezet tagjai disszidáljanak, Csehszlovákiában már várni fogják őket. A tábortűz után ugyanez a küldött azt mondta, hogy keressék fel őket a Kálvin tér melletti szállásukon, füttyjelükre füttyjellel fognak válaszolni és kimennek. Kovácsi, Engländer, Kosály György és egy „Rita” nevű fiatal lány odamentek, füttyjelet adtak, de – legalábbis Kovácsi vallomása szerint – erre válasz már nem érkezett. Másnap keresték a Városligetben a csehszlovákiai küldötteket, de nem találták őket. Forgács János – a későbbi VI. rendű vádlott – egy Hava nevű nőt említett (tehát nem „Böksit”), akit a mozgalom Csehszlovákiából küldött, hogy az itt maradtakat kivándoroltassa, illetve a *bricha* segítségével kiszöktesse.<sup>22</sup> Forgács János vallomása szerint augusztus 13-án (tehát a VIT hivatalos megnyitója előtt egy nappal) történt a *bricház*tatás: szombat délután a Nyugati pályaudvarról a Vác felé közlekedő személyvonatra szálltak fel a fiatalok, akik között sok vidéki, debreceni is lehetett. A tervek szerint Vácott leszállnak a vonatról, onnan teherautó viszi őket (egy jeladás után) tovább. A pályaudvaron ott volt Engländer, Szili, Kosály, Kovácsi Edit és egy „Hédi” nevű fiatal nő, akik viszont Budapesten maradtak. Kovácsi Edit szerint „Böksi” jelezte ezt a disszidálást. Szerinte „Böksi” és egy Bán Dov nevű férfi – akit a mozgalomból ismert – voltak ott a pályaudvaron. Bán Dov Kovácsi lelkére kötötte, hogy továbbra is tartsa a kapcsolatot „Böksi”-vel.<sup>23</sup> Természetesen nem lehet tudni, hogy „Böksi” létezett-e, illetve hogy „Hava” és „Böksi” nem volt-e ugyanazon személy, akiket Kovácsi – meg akarván téveszteni kihallgatóit – tudatosan összekevert. Még az is lehet, hogy Forgács sem mondott igazat (ha ennek a szónak van értelme az ÁVH-val kapcsolatosan) kihallgatóinak. Az azonban bizonyos, hogy az utolsó pillanatig folyt, minden lehetőséget kihasználva (palesztinai küldöttek segítségével és a csehszlovák kapcsolatok kiaknázásával) a mozgalmi emberek kiszöktetése/kivándoroltatása az országból.

Nyáron volt egy tábor Pomázon – de Kovácsi Edit erre már nem ment el. Halmné ugyan azt is meghagyta nekik, hogy keressék a követségen Jozsef Waltert, de végül nem mentek el hozzá Engländer Tiborral.<sup>24</sup>

1949 őszén is volt szöktetés „Böksi” segítségével, legalább két hullámban.<sup>25</sup> Kovácsi Edit – vallomása szerint – 1949 őszéig „működtette” a mozgalmat, utána (bár 1951-ig feljártak a lakására) felhagyott a mozgalmi tevékenységgel.

1949-ben még a szervezetlenség volt a jellemző, vallomása szerint ugyanis Radó Miklós is létrehozott egy cionista sejtet, akikkel a Városligetben, Bartha Miklós szobra előtt találkoztak.<sup>26</sup> 1950 őszén–telén Engländer Tibor egyesítette a mozgalmakat.<sup>27</sup> A szervezet helyiséggondokkal küzdött, Kovácsi Edit vallomása szerint már 1950 elején felmerült

<sup>21</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Kovácsi Edit kihallgatása. Bp., 1953. március 4.

<sup>22</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János vallomása. Bp., 1953. február 4.

<sup>23</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Kovácsi Edit vallomása. Bp., 1953. február 27.

<sup>24</sup> Uo.

<sup>25</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Kovácsi Edit vallomása. Bp., 1953. március 3.

<sup>26</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. január 31.

<sup>27</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Kovácsi Edit. Összefoglaló jelentés. Bp., 1953. április 1.

– Engländer Tibor iniciatívájára – az, hogy a helyzet tarthatatlan, stabil helyiséget kell szerezni.<sup>28</sup> Ennek elősegítése érdekében megbeszéléseket folytattak.

A mozgalom azonban ekkor még 1950 ősze-tele előtt – nem volt szervezett állapotban, külön sejtek és csoportok működtek. Például Forgács János – aki 1950 nyarán, Engländer segítségével került az ifjúsági mozgalomba – egy hattagú sejt (*kvuca*) helyettes vezetője, majd vezetője lett.<sup>29</sup> A többiekhez hasonlóan a jó időben ők is a szabadban tartották az összejöveteleiket, a Margit-szigeten (a romos fürdő mellett) vagy a Gellért-hegy Duna felőli oldalán, a sziklakápolna feletti részen. Héberül is elkezdték tanítani a fiatalokat, *sikhákat* [beszélgetés] is tartottak, ahol a tíz somér törvényt beszéltek meg, mely a *haluci* (a palesztinai építőmunkában majdan résztvevők) életformájával „foglalkozott”.<sup>30</sup> Engländer Tibor szerint 2-3 találkozó volt a Városligetben.<sup>31</sup> Az illegális Bnei Akiva vezetője, Ábrahám György – aki Engländer iskolatársa volt a zsidó gimnáziumban – segített a soméroknak a Bethlen téri zsinagóga egyik helyiségének megszerzésében.<sup>32</sup> Ez nagy ideológiai kompromisszumnak tűnt egy marxista, baloldali szervezet esetében, ugyanakkor a zsidó élet lehetőségei az 1948. decemberi általános megállapodás (a magyar állam és a zsidó „felekezet” között) és az 1950. februári egységes zsidó csúcsszervezet, a Magyar Izraeliták Országos Központja megalakulása után annyira összeszűkültek, hogy még ezt az esélyt is örömmel ragadták meg. A termet mint „hitoktatásra jelentkező csoport” kapták meg. Kedden és csütörtökön jártak oda, meghallgatták a hitoktatást, majd ott maradtak. Ebbe a zsinagóga rabbija és körzetének vezetője beleegyezett.<sup>33</sup> Forgács János (akinek hattagú sejtje közben felbomlott) és Signer Judit lettek a helyiség vezetői. Engländer – aki közben teljesen átvette a vezetést – átszervezte az egyes források szerint három meglévő csoportot: meghagyta az úgynevezett Klein-féle csoportot (Klein István, Gyepes Ottó, Szepi, Grünberger István, Alex), és Fényes István lett a vezetője. A fiúkat és a lányokat külön csoportba szervezte, a lánycsoportnak ő lett a nevelője, a fiúknak pedig Forgács János.<sup>34</sup> A csoportok *ként* (csoportot) hoztak létre. Forgács János szerint is három csoport volt eredetileg, ebből viszont szerinte az egyik (a Klein-féle) felbomlott és a maradékot egyesítették a másik kettővel. Az új<sup>35</sup> csoportra irányuló igyekezet azonban kudarcot vallott, főleg azért, mert kiderült: Kendi Antal a Bnei Akiva tagja, tehát egy teljesen másik szervezetbe tartozik.

<sup>28</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Kovácsi Edit vallomása. Bp., 1953. március 4.

<sup>29</sup> „Hat tagja volt a kvucának [csoportnak]: Klein István [lakik: Dohány utca – Rózsák tere sarkán], Székely András, Gyepes Ottó [lakik: Lenin krt. 66., állítólag katona most], Fehér György [lakik: Baross téren a Fiumei u. sarkán], továbbá 2 lány, »akiket Dacay és Leonka néven ismertem.«” ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János vallomása. Bp., 1953. március 4.

<sup>30</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. [Bp.,] 1953. február 4.

<sup>31</sup> ÁBTL V-108606/1. Engländer Tibor és társai. Engländer Tibor kihallgatása. Bp., 1953. február 17.

<sup>32</sup> Uo.

<sup>33</sup> Uo.

<sup>34</sup> Engländer Tibor csoportjának tagjai voltak: Signer Judit, Elvira, Judit (így nevezték, csak a kersztnevén), Kaszír Éva, Joáchim Aliz, Pikler Katalin, Dzsem. Forgács csoportjában: Sönberger Tamás, Volicer Tamás, Beck Tibor, Radó Miklós, Banó, Ungár Róbert, Székely Péter, Kroki, Mandel György. ÁBTL V-108606/1. Engländer Tibor és társai. Engländer Tibor kihallgatása. Bp., 1953. február 17.

<sup>35</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. Bp., 1953. március 4.

Szombaton és vasárnap is találkoztak az egyes sejtek, szombaton lakásokon gyűltek össze, vasárnaponként kirándulni, moziba, színházba jártak. A teljes ellenőrzést megszerző Engländer a feladatokat részben megosztotta. A mozgalom kezdett szervezatként működni, ahol mindenkinek megvolt a maga teendője. Forgács Jánosnak például az volt, hogy vegyen részt az előadás-sorozatok vázlatának kidolgozásában, és hogy maga is tartson előadásokat, tehát nevelési-pedagógiai felelőse lett a mozgalomnak. A vasárnapi kirándulásokat is ő vezette.<sup>36</sup> Először marxizmus-leninizmust tanítottak, ám ezt abbahagyták, miután rájöttek, hogy túl magas színvonalon kívánták oktatni. Ehelyett áttértek Palesztina földrajzána ismertetésére. Az előadásokat Engländer és Forgács tartották, de olykor Fényes István is bekapcsolódott.<sup>37</sup> Fényes, aki 1950 őszén csatlakozott a mozgalomhoz, decembertől már vezetőségi tagja volt az illegális Hasomer Hacairnak.<sup>38</sup>

A sejtekről és egyéb csoportokról egyrészt azt kell elmondanunk, hogy nem tudjuk biztosan megállapítani a létszámukat, hiszen erről az ÁVH-n részletesen beszámoló Engländer Tibor tudatosan megpróbálta félrevezetni a kihallgatóit. Ennek részeként szándékosan elnagyolt információkat mondott, a ténylegesnél nagyobb vagy kisebb számot „vallott be”. Másrészt a csoportok maguk is állandóan mozgásban voltak, az illegalitás szabályait (egymással ne tarthassák a kapcsolatot, csak összekötőkön keresztül, és közvetlenül ne is ismerjék egymást a tagok) szinte lehetetlen volt betartani egy ilyen kis létszámú mikroközegben, gyakoriak voltak a kilépések, csatlakozások és új csoporttá történő átalakulások. Ehhez jön hozzá még az is, hogy – biztonsági okok miatt – Engländer az évek során többször újból és újból átszervezte a csoportokat.

Az 1951-es év döntő fontosságú volt a mozgalom életében. Ugyanis Pollák Tibor (a későbbi IV. rendű vádlott, akinek műszerésként a legtöbb érzéke volt a technikai dolgokhoz) felvetette egy önvédelmi szervezet megalapítását. „Az önvédelmi csoport megalakításának gondolata úgy merült fel bennem, hogy ha lenne egy harmadik világháború és Magyarország ideiglenes megszállás alá kerülne, pogromokat bocsájtanának ki [sic!] a zsidóság ellen, úgy gondoltam, hogy létrehozok egy illegálisan működő fegyveres cionista szervezetet, [hogy] esetleges támadások esetén megtudjuk védeni magunkat.”<sup>39</sup> Bár Pollák kezdetben azt vallotta, hogy Engländer nem tartotta jó ötletnek, de ennek ellentmondó forrásaink is vannak. Ugyanazon okokra hivatkozva néhány évvel később, az 1956-os forradalom napjaiban, november 1-én Engländer és társai egy önvédelmi szervezet megteremtéséről határoztak, ami ellentmond az ÁVH kihallgatói előtt tanúsított óvatoskodá-

<sup>36</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. Bp., 1953. március 4.

<sup>37</sup> Uo.

<sup>38</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Fényes István kihallgatása. Bp., 1953. február 6.

<sup>39</sup> ÁBTL V-108606/4. Engländer Tibor és társai. Pollák Tibor első kihallgatása. Bp., 1953. február 27.

sának.<sup>40</sup> Forgács János szerint a Pollák-féle Mapaj-csoport (illegális Makkabi Hacair<sup>41</sup>) „szétzúzása” is szerepet játszott abban, hogy a somérok csatlakoztak a szervezethez: „Felvetődött az is, hogy az esetleg pogromozás esetén [sic!] a zsidóság megvédésének a célkitűzése az önvédelmi szervezeten keresztül, amit a Pollákék felé így állítottunk be, csupán azért, hogy ezzel elérjük a MAPAJ széthuzását és egyes tagjainak a belépését a Hasomér Hacairba.”<sup>42</sup> A somérok a kihallgatásokon minimalizálni szerették volna saját szerepüket az önvédelmi szervezet létrehozásában és fenntartásában, és az egészet taktikai okokkal magyarázták: „kihasználtuk ezt, hogy ők elképzelhetőnek tartsanak egy ilyen lehetőséget [vagyis pogromveszélyt – N. A]. Ez a lehetőség konkrétan az lett volna, hogy egy esetleges háború esetén Budapest ideiglenesen nyugati csapatok megszállása alá kerül. Ebben az esetben a velük visszaáramló disszidens fasiszta és egyben aktívan antiszemita elemek rendeztek volna a népi demokratikus rendszer híveinek üldözése mellett zsidóüldözéseket is. Pollákék hittek ebben a lehetőségben, és nekünk abban az időben ez alkalmat nyújtott arra, hogy az önvédelmi szervezetet létrehozzuk és ezáltal a Mapajjal kapcsolatos már leírt céljainkat elérjük /szétzuzásuk stb./...”<sup>43</sup> Radó Miklós, aki a somérok közül a legimpulzívabb volt, éppen a „zsidóság védelmével” magyarázta a szervezet létrehozását: „A zsidóságot esetleges jobboldali támadásoktól akartuk megvédeni. Engländer egyik beszédében kifejtette, hogy a népi demokrácia megdőlni sem fog, de időlegesen megrendülése elképzelhető, amikor számítani lehet jobboldali támadásra, pogromra. Az önvédelmi szervezet tagjait kiképezték a pisztoly szerkezetének ismeretére, iránytű és térkép használatára is, valamint konspirációra.”<sup>44</sup> Fényes István is – aki nem vállalt aktív szerepet a szervezetben és csak három találkozóon vett részt (és egyszer

<sup>40</sup> Varga Sándor: Engländer Tibor. *Szombat* 1990. november 1. (<http://www.szombat.org/archivum/87485>). Legutóbbi megtekintés: 2016. november 21.); „Elkésztett forradalom a hitközségen”. *Szombat* 1992. október 1. (<http://www.szombat.org/archivum/elkesett-forradalom-a-hitkozsegen>). Legutóbbi megtekintés: 2016. november 21.) Részlet ebből:

„- Ezután mi visszatértünk a többiekhez, akik a hitközség egyik termében tovább vitatkoztak a megalakítandó ifjúsági szervezetről. Ekkor már a pogromveszély kérdése is felmerült. Az a döntés született, hogy létrehozzunk egy csoportot az esetleges atrocitások levédésére.

- *Fegyveres csoportra gondoltatok?*

- Erre már pontosan nem emlékszem, de úgy hiszem igen. Akkoriban nem volt nehéz fegyvert szerezni. Itt olyan felkelőcsoportok jöhettek szóba, amelyekről tudtuk, hogy nem ellenségesek a zsidókkal szemben. Ezt a mi csoportunkat már csak azért sem lett volna nehéz megszervezni, mert még éltek a régi kapcsolatok, élt a régi cionista szellem. Ne felejtsetd el, hogy a mozgalmat csak hét évvel ezelőtt tiltották be.

- *Kivel szemben akartátok megvédeni a zsidókat?*

- Mindenkiel szemben, aki ellenséges szándékú lehetett, mivel ilyen zavaros helyzetben minden előfordulhat. A ki nem mondott alapállás körünkben az volt, hogy ha Magyarországon felfordulás van, az a zsidókra nézve veszélyes. És mi nem akartuk a zsidók ügyét egy lapra feltenni.”

<sup>41</sup> Baloldali cionista ifjúsági szervezet, politikailag a Mapaihoz állt közel. Magyarországon az 1930-as évek második felében jelentek meg, főleg a felsőfokú zsidó tanintézményekben (Országos Izraelita Tanítóképző Intézet, Rabbiképző Intézet). Változást az első bécsi döntés nyomán Magyarországhoz csatolt területek hoztak, ahol igen erős volt a Makkabi Hacair. A háború után is erős szervezet maradt.

<sup>42</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Forgács János vallomása. Bp., 1953. február 2.

<sup>43</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Forgács János vallomása. Bp., 1953. március. 4

<sup>44</sup> ÁBTL V-108606/3. Radó Miklós vallomása. Engländer Tibor és társai. Bp., 1953. február 9.



beszél a maszkírozás „hogyanjáról”) – úgy vallott, hogy az antiszemitizmus elleni küzdelem volt a szervezet célja.<sup>45</sup>

Pollák is úgy vélte, hogy egy idő után – egy Weisz Magda jelenlétében történt második közös találkozón – Engländer engedett.<sup>46</sup> Weisz Magda szerepe kettős volt, hiszen 1951 januárjától az ÁVH-nak is jelentett (több embert is elvitetett), ugyanakkor dezinformálta is az állambiztonságiakat, amit be is vallott társainak.<sup>47</sup> Mindenesetre Engländer Tiborról ő is jelentett (bár igyekezett összezavarni a hatóságokat),<sup>48</sup> Engländer pedig olykor szintén dezinformálta őt. Fényes István egyik kihallgatásán viszont úgy vallott, hogy Pollák Tibor korábban az önvédelmi csoport összes tagjának külön-külön ismertette az önvédelmi csoport célját.<sup>49</sup>

Minden bizonnyal az illegális mozgalom az 1951. tavaszi (április végi), hűvösvölgyi kirándulásán és kiállításán alakította meg a szűk körű szervezetet (körülbelül 5-7 tagja volt), amely – Engländer intencióinak megfelelően – teljesen külön életet élt. A kiállításon, „amelynek célja a szervezetnek a közös munka által való megerősítése”<sup>50</sup> volt, társasjátékokat, Palesztina domborművét, cionista zászlót és faragványokat mutattak be.<sup>51</sup> Engländer később azt vallotta az ÁVH-n, hogy a találkozóra nem jött el a meghívott Ábrahám (aki viszont hetekkel később azt vallotta, úgy érezte, figyelik, ezért sem jött el), mire megszakították vele a kapcsolatot. Könnyen elképzelhető, hogy az illegális mozgalom vezetője 1953-ban éppen (a vallásos cionista szervezetét otthagyo) Ábrahámot akarta ezzel tisztára mosni (aki nekik korábban helyiséget szerzett). Ezt húzza alá Engländernek az a megjegyzése, hogy Pollák Tibor azt mondta, hogy Ábrahám „provokátornak” nevezte őt 1951 nyarán.<sup>52</sup> Pollák Tibor a Mapaj-mozgalmat képviselte a kiállításon, csakúgy, mint Noéh Péter, Rozner János és egy Csozi nevű fiú.<sup>53</sup>

Radó Miklós és Engländer Tibor között érezhető volt a rivalizálás. Radó állítólag szervezett egy (vele együtt) négy tagú cionista csoportot, amelynek egyik tagja a hűvösvölgyi

<sup>45</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Fényes István kihallgatása. Bp., 1953. február 2.

<sup>46</sup> ÁBTL V-108606/4. Engländer Tibor és társai. Pollák Tibor első kihallgatása. Bp., 1953. február 27.

<sup>47</sup> ÁBTL V-107118. Garamvölgyi Sándor és társa. Bertók Pálné kihallgatása. Bp., 1952. szeptember 13.

<sup>48</sup> „... Walter Joseph, az izraeli követség sajtóattaséjával kapcsolatban jelentettem, hogy ő adott utasítást arra, hogy a neki Engländer Tibor által jelentett illegális fegyveres csoporttal fel kell venni a kapcsolatot. Ebben a jelentésemben arról is tettem említést, hogy Walter olyan kijelentést tett, hogy Wagner Erikának és Steiner Júliának és nekem érintkezésbe kell lépni a fegyveres fasiszta csoport vezetőjével. Beismerem, hogy a jelentésemnek ez a része sem fedi a valóságot. Az igazság az, hogy erről a kérdésről és a jelentésben foglaltakat Engländer Tibor, az idegennyelvű főiskola angolszakos hallgatója mondta el, mint saját véleményét. A jelentésben foglalt adatokat ő mondta. A Walterrel kapcsolatos adatokból mindössze annyi igaz, hogy Engländer arról is beszélt, hogy az általa felfedezett fasiszta fegyveres csoportról beszámolt Joseph Walternak. Engländer előttünk nem számolt be arról, hogy Walter ezzel kapcsolatban hogyan vélekedett. Walterről Engländer ekkor mindössze annyit mondott, hogyha szükség lesz fegyverekre és illegális iratokra, pecsétre, akkor azt idejében fogják megkapni, mint történt ez a múlt rendszerben az illegális idején.” ÁBTL V-107118. Garamvölgyi Sándor és társa. Bertók Pálné kihallgatása. Bp., 1952. szeptember 13.

<sup>49</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Fényes István kihallgatása. Bp., 1953. február 12.

<sup>50</sup> ÁBTL V-108606/1. Engländer Tibor és társai. Engländer Tibor kihallgatása. Bp., 1953. február 18.

<sup>51</sup> Uo.

<sup>52</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Engländer Tibor kihallgatása. Bp., 1953. február 19.

<sup>53</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János vallomása. Bp., 1953. február 6.



árvaházban nevelkedett. Engländer Radó Miklós és saját csoportját a felügyelete alatt összevonta – „az én semmibevételemmel”, vallotta később Radó.<sup>54</sup> Ugyanakkor Radó alávetette magát a vezetőnek, aki arra utasította, hogy egy felbomlófélben lévő csoportot – melyet Fényes István vezetett – szervezzék át, de nem járt sikerrel. Radó tanított hébert az Ivrit Moadonban (Ivrit Klub) Kádár Éva (Petőfi Sándor utca 10.) és Krausz Ágnes (Bem József tér) lakásain. Radóval másnak is voltak fenntartásai. Fényes István azt vallotta, hogy később (még 1951-ben) Radó a „a ligetbe [sic!] erkölcsi kifogásolás alá került, somér életforma be nem tartása miatt”.<sup>55</sup>

1951 nyarán intenzívebbé váltak a kapcsolatok az izraeli nagykövetséggel. Engländer azt vallotta, hogy Moshe Dak diplomata üzent Pollák Tibornak, hogy keresse fel a követségen. A diplomata elmondta, hogy az izraeli követség által kiadott „menlevelek” nem érnek semmit sem és „ilyeneket ne is kérjenek”. „Az izraeli követség ugyanis 1951 nyarán, amikor a magyar kormány néhány volt gyárost és földbirtokost kitelepített Budapestről, menleveleket bocsájtott [sic!] ki a zsidók számára.”<sup>56</sup> Engländer valószínűleg ezt azért mondta, hogy az izraeli követséget mentesítse – legalábbis saját vonatkozásukban – a vádak alól.

Augusztus 10-e körül tíznapos táborozást tartottak a budai hegyekben, de erről majd később szövelünk.

Közben az önvédelmi szervezet ügye ismét előkerült. Engländer (aki a vallomásokkor némi távolságtartással beszélt az ügyről) Pollák Tiborral októberben tartott erről megbeszélést, amelyen a „pogromveszély” is előkerült.<sup>57</sup> A megbeszéléseken, ahol rajtuk kívül Forgács János, Noéh Péter (Mapaj) és Weisz Magda (Mapaj) és (Forgács szerint) egy „Csozi” (Mapaj) becenévre hallgató fiú – aki valószínűleg Libmann Ervinnel azonos – vettek részt, döntöttek az önvédelmi szervezet folytatásáról, bár Engländer szerint nekik iratokra és nem fegyverekre lenne szükségük. A szervezet létszáma – Forgács szerint – később 10-12 fő is lehetett.<sup>58</sup>

Az illegális mozgalom programját és szervezeti szabályát is meg akarták teremteni – függetlenül a védelmi szervezettől.<sup>59</sup> Közben Fényes István átvette Forgács csoportját azért, hogy (a tagok tudta nélkül) megszüntessék azt. A programokat rendszertelenítették, előfordult, hogy a vezető nem ment el a találkozókra vagy nem tartották meg a foglalkozásokat. Ezt az Engländerrel és Forgáccsal egyeztetett lépést azért akarták megtenni, mert Forgács panaszkodott, hogy a tagok nem valók a mozgalomba és nem lehet őket a „helyes” irányba terelni. „Más volt a gondolkodásuk és nézetük, és szellemileg is alacsonyabb fokon álltak” – vallotta az ÁVH-n Fényes István.<sup>60</sup> A következő tavasszal a fele már

<sup>54</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. január 31.

<sup>55</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Fényes István kihallgatása. Bp., 1953. február 2.

<sup>56</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Engländer Tibor önvallomása. [Bp.,] 1953. március 20.

<sup>57</sup> ÁBTL V-108606/1. Engländer Tibor és társai. Engländer Tibor kihallgatása. Bp., 1953. február 17.

<sup>58</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. [Bp.,] 1953. február 9.

<sup>59</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Engländer Tibor kihallgatása. Bp., 1953. február 19.

<sup>60</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Fényes István kihallgatása. Bp., 1953. február 2.

„sikeresen” lemorzsolódott. 1951 végén Kosály csoportja csatlakozott Engländeréhez, s Kosályból gyorsan a vezetőség tagja lett.<sup>61</sup>

Az önvédelmi csoport ügyét az ÁVH és a bíróság(ok) is kiemelten kezelték, mivel Pollák Tibor és Noéh Péter szerzett négy fegyvert is. Engländer szerint Pollák adott neki egyet, de adott Forgácsnak és Weisz Magdának is.

Az önvédelmi szervezet másik tevékenysége a hamis személyazonossági iratok beszerzése volt. Bejelentőlapokat és villamosbérleteket szereztek úgy, hogy azokat a munkatársaiktól, iskolatársaiktól lopták el.<sup>62</sup> Engländer tisztában volt az önvédelmi szervezet létezésének veszélyével. Fényes István és Pollák Tibor is egyöntetűen vallotta később azt, hogy 1951 vége felé már Engländer a megszüntetéséről beszélt, mivel szerinte nincs sok értelme.<sup>63</sup> Az önvédelmi szervezetet végül 1952 januárjában (más források szerint áprilisában) feloszlatták, mert félték a következményektől. Forgács, Kosály és Engländer azt mondták Polláknak, hogy elássák a fegyvereket a Gellért-hegyen. Pollák, Noéh, Kosály és Engländer valóban elmentek a Gellért-hegyre és tényleg elásták a fegyvereket, majd Kosály és Engländer visszatértek, kiásták azokat és valamennyit a Dunába dobták. Forgács János vallomása szerint „Másnap aztán felküldtük Pollákot egy fegyverért, mondván, hogy szükség van rá. Ezt azért tettük, hogy ő vegye észre először a fegyverek eltűnését.”<sup>64</sup>

Azt mondták „kifelé”, hogy a fegyverek eltűntek. Pollákéknak pedig azt, hogy biztos észrevették őket, ezért eszébe ne jusson újra fegyvereket szerezni, „mert már ezekből is éppen elég nagy baj van”. A szervezetet pedig feloszlatták „arra való hivatkozással, hogy nekünk a sejtek megerősítése a fontos, ezt azonban az önvédelmi szervezet megnehezíti.”<sup>65</sup>

Az önvédelmi szervezet összesen 10-12 összejövetelt tartott, emellett 2-3 kirándulás is részt vettek. Pollák komolyan vette a fegyveres kiképzést: nemcsak elméleti kiképzést adott, de többeket el is vitt a Magyar Szabadságharcos Szövetség lóterére, kiképzésre. Egy alkalommal a Hadtörténeti Múzeumba is elmentek és utasították a tagokat, hogy „aki tud, menjen el a szabadságharcos szövetség motor- és lőkiképzés tanfolyamaira [sic!]”.<sup>66</sup> Ezenkívül „... egy alkalommal a városban egymással követtettük egymást”. A cél egyrészt az volt, hogy a tagok elsajátítsák a megfigyelés „módszerét”, másrészt hogy a figyelt személy észreveszi-e, hogy figyelik, és „elsajátítsa, hogy hogyan lehet elszakadni a figyelőtől”.<sup>67</sup> Signer Judit egyszer egy levelet adott át a tagoknak, melyben az állt, hogy egy bizonyos időpontban a Nemzeti Színház órájához kell menni, majd onnan a Margit-híd budai hídfőjénél lévő szoborhoz. Radó Miklós így emlékezett vissza egy „küldetésre”: „igyekezzek megállapítani, hogy ki követ, és rázzam le anélkül, hogy melléktucába

<sup>61</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János vallomása. Bp., 1953. február 2.

<sup>62</sup> ÁBTL V-108606/1. Engländer Tibor és társai. Engländer Tibor kihallgatása. Bp., 1953. febr. 17.

<sup>63</sup> ÁBTL V-108606/4. Engländer Tibor és társai. Pollák Tibor kihallgatása. Bp., 1953. február 27.

<sup>64</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János vallomása. Bp., 1953. március 4.

<sup>65</sup> ÁBTL V-108606/1. Engländer Tibor és társai. Engländer Tibor kihallgatása. Bp., 1953. február 17.

<sup>66</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. Bp., 1953. február 9.

<sup>67</sup> Uo.

bemennék és villamosra szállnék”.<sup>68</sup> Engländer eközben politikai előadást tartott a szerveződés tagjainak.

A négy fegyver komoly fejtörést és izgalmat okozott később az államvédelmiek között, hiszen ha valamitől tartottak, az éppen a rezsim elleni bármiféle – különösen a fegyverrel is rendelkező – csoportosulás megjelenése. Bár Engländerék fő motivációja nem a rendszer elleni fellépés, hanem a potenciálisan zsidóellenes csoportok elleni védekezés volt. Az 1953 augusztusában hozott másodfokú ítéletében a Legfelsőbb Bíróság ezt a holokaust traumatikus tapasztalatából következő önvédelmi kényszerrel ugyan felismerte, ám az a körülmény, hogy a központi, ellenőrzött csatornákon kívüli fegyvert birtokoltak, komoly bűncselekménynek számított. A szervezet fő „gépfegyverszállítói” Pollák Tibor és Noéh Péter voltak, akik a műszerészsakmában dolgoztak: először ők szereztek egy régi típusú forgópisztolyt, melynek több alkatrésze hiányzott (például az ütőszeg). Nagy kaliberű volt és csak képzési célokra volt használható, többek között hogy a revolver szerkezetét megmutathassák. Pollák a szabadságharcos kispuskalövészetéről szerzett kispuskatöltényeket és Noéh segítségével készített egy-egy pisztolyt. Ez úgy történt, hogy riasztópisztolyt vásárolt, ehhez pedig csövet és a cső merevítéséhez szükséges szerkezetet készített. A csőbe egyszerre egy töltényt lehetett tenni, és minden elsütés után szét kellett szedni a pisztolyt. Ezzel a két pisztollyal 2-3 töltényt sikerült kilőni, de végül használhatatlannak bizonyultak, mert a riasztópisztoly rugója nem volt elég erős a kispuskatöltény elsütéséhez. Egy másik alkalommal Pollák Tibor gyártott házilag puskaopt, kb. 5 kg-ot, hogy bemutassa, hogyan ég.<sup>69</sup> A fegyvereket Pollák Tibor és Noéh Péter lakásán tartották, Engländernél, Weisz Magdánál, Forgácsnál és Kosálynál csak gumibotok voltak.

Az Engländer letartóztatása napján írott jelentés (ÁVH Budapesti Osztálya) 1951. szeptember 27-ére teszi az ügynöki megfigyelés kezdetét az illegális somér szervezkedők körében.<sup>70</sup> A megfigyelő valószínűleg egy olyan embert lehetett, aki a kezdetektől fogva ott volt Engländer közelében, az év vége felé vezető lett, és döntő szerepe lett a mozgalom teljes szétveréséhez.

Volt egy kirándulás Hűvösvölgy mellett, 1951 novemberében, december 31-én egy másik is, melyeknek a célja az volt, hogy tájoló segítségével eljussanak a Zsíros-hegyi menedékházba.<sup>71</sup> Engländer beszélt még egy másik, szintén novemberi kirándulásról, mely egy napig tartott és a Kőhegy környékén volt (ez lehetett Szentendre és Pomáz között vagy Budaörs környékén). „Ezen a kiránduláson egy ideig a hangtalan menést gyakoroltuk.”<sup>72</sup> A résztvevők a vezetőkön (Engländer, Forgács, Fényes) kívül Beck Tibor, Weisz Magda, Noéh Péter, Radó Miklós és egy „Bütyök” becenévre hallgató fiú voltak, aki szintén ipari tanuló volt. Volt egy összejövetel Beck Tibor Bem tér 1. sz. alatti lakásán, ahol Forgács János térképészeti előadást tartott, Pollák Tibor pedig megmutatta, hogyan kell szétszedni a revolvért. Ugyanő az iránytű és a térkép használatáról is gyakorta beszélt,

<sup>68</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. február 9.

<sup>69</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. [Bp.,] 1953. február 9.

<sup>70</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. [Hiányos!]

<sup>71</sup> ÁBTL V-108606/1. Engländer Tibor és társai. Engländer Tibor kihallgatása. Bp., 1953. február 17.

<sup>72</sup> Uo.

hogy a tervezett disszidálás során a szervezet tagjai használni tudják azokat. A „Bütyök” nevű fiú pezsztentmihályi lakásán tartott összejövetelen Engländer arról tartott előadást, hogy mindenki igyekezzen minél több támogatót találni, és az így befolyt összeget adja oda a pénztárosként funkcionáló Forgácsnak, így növelve a szervezet tőkét.

A tagoknak kiadták, hogy szerezzenek iratokat, de úgy, hogy ne ártsanak környezetüknek. Így szereztek bejelentőlapokat, sportköri igazolványokat, tömegszervezeti igazolványokat, Singer Anni pedig női igazolványokat. Pollák Tibor a munkahelyén talált egy sportigazolványt, ezt adta oda Noéh Péternek, aki összegyűjtötte a papírokat.<sup>73</sup> „A hamis iratokat abból a célból szereztük be, hogy esetleg illegális feladatok végrehajtása során vagy lebukás esetén hamis iratokat adunk át, hogy a szervezetet ne buktassuk le.”<sup>74</sup> Nem csak gyűjtésről volt szó: Radó Miklós az ÁVH előtt úgy vallott, hogy Pollák utasítására 1951 decemberében a VII. kerületi Madách Imre Gimnáziumban ellopta Honti Péter nevű osztálytársától a nevére szóló rendőrségi bejelentőt, míg az felelt a tanárnak és az irat-tárcáját a padban hagyta.<sup>75</sup>

A *bricha* érdekében a csoport komoly erőfeszítéseket tett. Kapcsolatok láncolatát szertették volna megszervezni a határig. Úgy képzelték, hogy az útvonal Győrtől indulna és Mosonmagyaróváron vagy Sopronon keresztül vezetne az osztrák–magyar határig. A vezetők között állandóan téma volt, hogy van-e valamelyiküknek rokona vagy ismerőse a határmenti városokban.<sup>76</sup> De nemcsak beszéltek erről, hanem a tettek mezejére is léptek.<sup>77</sup> Először Pollák Tibor és a „Bütyök” becenevű mozgalmi tag utazott Győrbe, hogy kapcsolatot keressenek egy, a helyi zsidó hitközséget ismerő emberrel. Beszéltek Győrben Lóbl Bélával (aki Forgács szerint kántor volt), de Lóbl visszautasította a közeledésüket. Rá egy hétre Pollák – állítólag egyedül – el akarta hagyni az országot, de végül a Nyugati pályaudvaron nem szállt fel a vonatra.<sup>78</sup>

Egy másik alkalommal Pollák Beck Tivadarral együtt utazott Győrbe. „Ekkor elindultak Győrből nyugat felé, egy vagy két vasútállomást mentek, azután vonaton jöttek vissza. Ez az utazás így teljesen céltalan volt.”<sup>79</sup> Ekkor taktikát váltottak és Budapesten kezdtek el nyugat-magyarországi kapcsolatokat keresni. Pollák elment egy Sásdi nevű férfihez, aki a budapesti Múzeum körút és a Rákóczi út sarkán lévő gyógyszerárban dolgozott, és akiről tudta, hogy még a legális időkben cionista volt. Azt füllentette neki, hogy a disszidálás során letartóztatták valamelyik rokonát Győrben, és ennek szeretne utána járni. Kérte, hogy ajánljon valakit neki, mert ő nem ismeri ki magát a Dunántúlon. Sásdi egy Végházi nevű embert ajánlott Polláknak, akinek a munkahelye Győrben volt, viszont Budapesten, a Szent István körút elején lakott. Sásdi azt mondta Polláknak, hogy rá hi-

<sup>73</sup> ÁBTL V-108606/4. Engländer Tibor és társai. Pollák Tibor. Gyanúsítottai jegyzőkönyv. Bp., 1953. március 25.

<sup>74</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. Bp., 1953. február 9.

<sup>75</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. február 6.

<sup>76</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Fényes István kihallgatása. Bp., 1953. február 7.

<sup>77</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János önvallomása. (Kézzel írott, nem datált.) lásd 79. lj.

<sup>78</sup> ÁBTL V-108606/4. Engländer Tibor és társai. Pollák Tibor. Gyanúsítottai jegyzőkönyv. Bp., 1953. március 25.

<sup>79</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János önvallomása. (Kézzel írott, nem datált.)

vatkozva menjen el Végházhoz, ugyanakkor írásos ajánlást nem adott Polláknak. Végházihoz már Engländer Tibor ment el ugyanezzel az ürüggyel, ám ennél tovább nem jutottak és több lépésre már nem is került sor. Forgács János 1952 nyarán egy-két alkalommal még megpróbálta a lakásán felkeresni Végházit, de senkit sem talált otthon. Az országból való kiszökés megszervezése amatőrnek tűnhet, ugyanakkor ne felejtjük el, hogy 17-21 éves korú fiatalokról van szó. Ráadásul egy teljesen elszigetelt és totális diktatúra alatt lévő országban próbáltak meg külföldre vezető kapcsolatokat keresni.

Pollákék egyébként meglehetősen radikális elképzelésekkel rendelkeztek: még több fegyvert akartak, továbbá ciánkálival mérgezett tüket akartak készíteni (ebben a kémikus Forgács vállalta a főszerepet), valamint robbanópalackot is akartak gyártani. 1951 végén Pollák közölte, hogy Mapaj-csoportja be akar olvadni Engländerék szervezetébe, ami meg is történt.<sup>80</sup> Rajtuk kívül Singer Anni, Noéh Péter, „Bütyök” és Weisz Magda, majd Pollák Antal (Pollák Tibor öccse) csatlakoztak a Hasomer Hacırhoz, „ugyanakkor az önvédelmi szervezetet feltöltöttük saját embereinkkel”.<sup>81</sup> Pollák Tibort a szervezetben belül személyesen Forgács János alá „rendelték”, ezzel is akadályozni kívánták a korábbi a Mapaj-tagok „klikkesedését”, elkülönülését.

Az illegális mozgalom 1952 végén az egyik csoportját a Lónyay utca (1953 után Szamuely utca) 15. alatti zsinagógába „telepítette”, itt Schwartz Sándor felolvastatott az imakönyvből és „héber dalokat” énekeltek.<sup>82</sup> (A Lónyay utcai zsinagóga hivatalos neve Koma Templom Imaház volt, mert – annak idején – a budapesti Koma Egylet alapította.)<sup>83</sup> Schwartz Sándor hivatalos titulusa a „templombiztos” volt, 1952 márciusától volt tagja a Budapesti Izraelita Hitközség Orthodox Tagozatának, komoly ajánló volt.<sup>84</sup> Talmudórákat is tartott a csoportnak, de ezeket – sejtette, hogy kikről van szó – lerövidítette vagy meg sem tartotta.<sup>85</sup> Forgács a Lónyay utcai számára oktatási programot akart létrehozni, Engländer pedig javaslatot tett arra, hogy fogják össze a mozgalomban dolgozó „idősebbeket”, akik nem tagjai a csoportoknak, illetve hogy segítségükkel azokat is bevonják, akik korábban eltávolodtak a mozgalomtól. Ezt a javaslatot elfogadták, s e csoport tagjai lettek a javaslattevőn kívül Weisz Magda, Szili Tamás, Pollák Tibor, Noéh Péter és Friedman Zsuzsa.<sup>86</sup> Engländer arra utasította Radó Miklóst, hogy látogassa meg a VII. kerületi „Rózsák terénél” lévő DISZ-csoportot (Dolgozó Ifjuság Szövetsége), és érdeklődjön

<sup>80</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. Bp., 1953. február 9.

<sup>81</sup> Uo.

<sup>82</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. január 31.

<sup>83</sup> A budapesti Koma Egylet szegény sorsú gyermekágyas asszonyokat segélyező egyesület volt. Lónyay utca 15. sz. alatti imaházukat 1911. szeptember 10-én avatták fel és nagyjából 1959-ig működött. A templom, mely a BIH Orthodox Tagozatához tartozott, nagy zsinagógának számított. Az 1950-es évek első felében 117 férfi és 130 női ülés volt a zsinagógában. Magyar Orthodox Izraelita Levéltár (Bp.; = MOIL), Imaházi engedély (1956. szeptember 3.), Bp., Szamuely utca 15.

<sup>84</sup> Schwartz Sándor 1922. január 11-én született Egerben. 1951-ben került Budapestre, a Klauzál tér 15. alatt lakott. Schwartzot két rabbi – Schüick Jenő és a Koma Templom Imaház rabbija, Kohn Izidor – ajánlotta felvételre az ortodox tagozatba. MOIL. Budapesti Izraelita Hitközség Orthodox Tagozat. Nyilatkozat.

<sup>85</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. Bp., 1953. március 4.

<sup>86</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kézzel írott önvallomása. Ide jártak: Schönberger Arthur, Pikler Katalin, Signer Judit, Singer Anni, „Bütyök”, Kosály György, Engländer Tibor, Forgács János.

egy Tuszkai nevű ember iránt. Radó teljesítette az utasítást, ám Tuszkait „... ez idő alatt zárták ki a DISZ-ből, mert cionista volt...”<sup>87</sup>

A Forgács-féle oktatási program három részből állt: marxizmus–leninizmus, a zsidóság története és stratégia.<sup>88</sup> Fél évig foglalkoztak volna ezekkel a kérdésekkel, s ez idő alatt „átvették volna a marxizmus–leninizmuson belül a politikai gazdaságtan elemeit, a zsidóság történelmén belül a zsidóság részletes történetét napjainkig, a stratégián belül pedig a kommunista pártok stratégiájának és taktikájának alapjait”. Az eredeti program nyelvtanulást is magában foglalt, a héber mellett mindenki még egy választott nyelven tanult volna: oroszul, németül vagy angolul. Angolt Engländer Tibor, orosz Fényes István, németet Forgács János tanított volna. A megvalósítás során a program időtartama a kezdeti fél évről egy évre nőtt, 1952 nyár elejéig tartott.

Az időintervallum módosulásán túl a program komoly tartalmi változtatáson is átesett: a stratégia tematikája ugyanis néhány előadásra szűkült és a marxizmus–leninizmus keretein belül került rá sor. Foglalkoztak a „nemzetközi helyzettel”, a zsidóság akkori magyarországi intézményeivel, rétegeivel, a hozzájuk való viszonnal és a velük szemben alkalmazandó politikával. Röviden átfutották a zsidóság történelmét és a zsidóság helyzetével kapcsolatos elméleti nézeteket. „A nyelvtanulás megindult, de rövid idő alatt abbamaradt.” Az volt a céljuk ezzel a programmal, hogy olyan tagokat neveljenek ki, akik a mozgalmi munka minden területén felhasználhatók és a vezető–utánpótlást is biztosítják.

Ebben az időben a Hasomer Hacairnak három vezetője volt. Engländer irányította az egész szervezkedést, Forgács János a gazdasági ügyekkel foglalkozott, Fényes István pedig nevelési felelős volt. Később Kosály György lett a nevelési felelős, Fényes István pedig a helyettese – egészen 1952. szeptember végéig.<sup>89</sup>

1952-ben a mozgalom meglehetősen nyugodt időszakát élte, ugyanakkor a viharfelhők már elkezdtek gyülekezni felette. Április 19-én a Pálvölgyi-barlanghoz kirándultak, ahol a Hasomer Hacair vezetői is jelen voltak. Mivel a pészah ünnepe zajlott (abban az évben az április 9–16. közötti napokra esett), a mozgalom is ünnepelt. Engländer Tibor Heinét szavalt, majd közösen énekeltek és táncoltak.<sup>90</sup> Aztán nyár elején olyasmi történt, amire igazából már régóta számítottak: júniusban Szili Tamást, a mozgalom egyik tagját berendelte az ÁVH, minek következtén a somérok a tevékenységüket jelentősen visszafogták.<sup>91</sup> Az Engländer letartóztatása napján – 1953. január 29-én – keletkezett állambiztonsági jelentésben (ÁVH Budapesti Osztály) az áll, hogy Szilit beszervezte ugyan az ÁVH, de ő szándékosan „dekonspirálódott, és azóta a szervezkedés pihenteti”.<sup>92</sup> Vagyis Szili nem mondott nemet a beszerzési kísérletnek, de tudatosan felfedte ezt a társainak.

Forgács János 1953. nyár elején azt az értesítést kapta, hogy este legyen a Budagyöngyén lévő téren. A találkozón megjelent a mozgalom vezetőjén kívül Kosály, Pollák Tibor,

<sup>87</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. február 3.

<sup>88</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kézzel írott önvallomása (Kézzel írott, nem datált.)

<sup>89</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Fényes István kihallgatása. Bp., 1953. február 6.

<sup>90</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Fényes István kihallgatása. Bp., 1953. február 2.

<sup>91</sup> ÁBTL V-108606/1. Engländer Tibor és társai. Engländer Tibor kihallgatása. Bp., 1953. február 19.

<sup>92</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Ikt.sz: 1-1812/53 [kézzel: 80/1271/53].

Signer Judit és Pikler Katalin.<sup>93</sup> „Engländer [sic!] ott közölte velünk, hogy a mozgalmat veszély fenyegeti. Ezért a munkát hagyjuk abba, és elhatároztuk, hogy táborot sem csinálunk. A kicsikkel ne találkozzunk és mi is csak mint baráti társaság találkozzunk. Mert ez még feltűnőbb lenne, ha mi sem találkoznánk...” Engländer amúgy csak utólag közölte társaival, hogy Szili „lebukott”. Más források július 5-re teszik Szili „lebukását”, amelynek következtében a népligeti gyűlésükön elhatározták, hogy a követséghez fordulnak és azonnali *brichát* kérnek. Először (állítólag) Stern Júlia, a követség telefonkezelője Alsóerdősor utcai lakására mentek, de nem jártak sikerrel. A délutáni órákban Engländer és Kosály tett újabb kísérletet, és otthon is találniuk Stern Júliát. Egy fülkéből telefonáltak József Walternak, az izraeli követség kultúrattaséjának. Sikerült még aznap, szombaton találkozniuk vele, aki viszont kerek perec megmondta nekik, hogy nincsen lehetőség a *brichára*.<sup>94</sup>

Egy velük kapcsolatba került, vélhetően tag, Rosner János elkezdte zsarolni őket azal, hogy feljeleníti őket az ÁVH-nál, ha nem kap egy nagyobb összeget. Ez kb. nyár végén, szeptemberben történt.<sup>95</sup> (Rosner valószínűleg azonos a Mapaj-szervezethez tartozó Rosner Jánossal, aki a Hasomer Hacair 1951. tavaszi kiállításán is részt vett.)<sup>96</sup> Két-három alkalommal, esetenként 150 forintot adtak neki, és a követségtől kértek anyagi segítséget, mert több pénzük nem volt.<sup>97</sup> De ez Rosnert nem elégítette ki, további összegeket követelt. Kosály, aki abban az időben tartotta a kapcsolatot az izraeli követséggel, felajánlotta, hogy József Waltertől kér nagyobb összeget.<sup>98</sup> Forgács és Engländer ezt fenntartásokkal fogadták, majd beleegyeztek, de úgy, hogy csak kölcsön formájában fogadják el, és amint lehet, visszaadják az összeget. Rosner 500 forint azonnali előleget kért. Teljes követelése 7-8 ezer forint volt (ami a korban óriási összegnek számított), de ők lealkudták 1-2 ezerre. Kosály 1952. július közepén egyedül ment be Walterhez, aki első alkalommal 600 Ft-ot, később pedig 200 Ft-ot adott neki.<sup>99</sup> Forgács János szerint Rosner összesen ezer forintot kapott tőlük.<sup>100</sup>

Engländer amúgy ügyesen rázta le Rosnert. 1952 telén (november-december) azt mesélte Radó Miklósnak, hogy a nagy pénzkövetelést csak részben tudta kielégíteni, és úgy szerelte le az illetőt, hogy azt mondta, hogy bement az ÁVH-ra és vallomást tett.<sup>101</sup> Ezt közölték a tagokkal is, amikor 1952 nyarán bejelentették, majd le is fűjták a táborozást – félvén a megfigyelésektől. Először annyit mondtak, hogy az ÁVH felfigyelt Pollák Tiborra, majd ősszel azt mondták (Kosály is), hogy Engländer beidéztek, és négy napig tartották fogva az ÁVH-n.<sup>102</sup> Engländer persze az ÁVH-n már azt vallotta, hogy Kosály és Forgács

<sup>93</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Fényes István kihallgatása. Bp., 1953. február 4.

<sup>94</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. Bp., 1953. január 31.

<sup>95</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. február 4. Radó Miklós 1953 februárjában azt vallotta az ÁVH-nak, hogy kb. 6 hónappal korábban Engländer Tibor mondta neki, hogy lebukás veszélye alakult ki és pénzre van szüksége.

<sup>96</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. Bp., 1953. február 6.

<sup>97</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. Bp., 1953. február 1.

<sup>98</sup> Uo.

<sup>99</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János vallomása. Bp., 1953. február 1. Forgács vallomása szerint a 600 Ft-ot Engländer és Kosály a Pentele mozinál [Dob utca sarkán] adták át Rosnernak.

<sup>100</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. Bp., 1953. február 16.

<sup>101</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. február 4.

<sup>102</sup> Uo.



azt terjesztette róla, hogy az ÁVH beidézte, ezért megszakította a kapcsolatait a szervezettel, de ezt inkább a kihallgatók félrevezetésére szolgáló hamis információnak minősíthetjük.<sup>103</sup>

Ősszel a mozgalom vezetői ismét átszervezéseket hajtottak végre.<sup>104</sup> A vezetők Engländer, Signer, Beck és Radó lettek, és a következő három sejthez kötötték őket:

1. a Pollák Tibor vezette sejt, melynek ismét tagja volt a korábban a szervezetből kilépett Noéh Péter, Singer Anna, Pollák Antal és egy „Gumi” becenévre hallgató lány;
2. a Pikler Katalin által vezetett sejt, tagjai: Elvira, „Banó” nevű fiú, Ungár Róbert (öt kizárták később);
3. a Schönberger Tamás vezette sejt, tagjai: Székely Péter, két fiú a zsidó gimnáziumból és Beck Ágnes.

Engländer ezenkívül Radó Miklós, Kosály György és Beck Tibor segítségével szervezett egy társaságot, amelyet héberül tanított. Engländer az ÁVH-n – nyilván Kosály később részletezendő negatív szerepét aláhúзва – azt vallotta, hogy december végén átalakították az egész szervezetet. Kosály és Forgács a Bnei Akivával és az izraeli követséggel való kapcsolatot szervezték, valamint pénzügyekkel és a *brichá*val foglalkoztak. Radó és Signer feladata a szervezeti élettel volt kapcsolatban. Schönbergernek (Beck Tibor, Ungár Róbert, Banó, és két fő a zsidó gimnáziumból) és Piklernek (Singer Anna, Elvira, „Gumi”) volt egy-egy sejtje, és Radó Miklós is vezetett egyet, melynek Éva, Szili (nem Szili Tamás), Pollák Antal, Beck voltak a tagjai. A sejtek tagjai hetenként kétszer-háromszor magánlakásokban találkoztak, 1952 decemberétől pedig 2-3 hétig a Bethlen téren volt a találkozóhelyük.

Bár Engländer azt vallotta, hogy Fényes István tagja volt a vezetőségnek, valójában azonban Fényes 1952. szeptember végétől már nem vett részt a vezetőségi üléseken, bár nyíltan nem szakított a mozgalommal. „Hogy a vezetőségből kimaradtam, ennek az oka az volt, hogy úgy láttam, hogy az illegálisan működő cionista mozgalmunk nem tudja elérni azt a célját, amiért létrehoztuk. Hogy illegálisan kijussunk Palesztinába” – vallotta a kihallgatójának 1953 februárjában Fényes, akinek nyilván az állt érdekében, hogy az ÁVH előtt a cionizmusból való ideológiai kiábrándultságát bizonygassa.<sup>105</sup> Erre utal az is, hogy Fényes egészen mást mondott ugyanerről Engländernek, amikor 1952 decemberében találkoztak az Erzsébet-szobornál, majd a Fővárosi Könyvtárban. E beszélgetéseken Fényes arra hivatkozott, hogy azért nem akar az illegálisan működő cionista mozgalom vezetőségi tagja lenni, mert nem érzi eléggé lelkesnek magát a feladatra, és úgy érzi, hogy a kapcsolata is megromlott velük. Olyan feladatot kért Engländeről (például a disszidálás előkészítése), melyet a vezetőségtől függetlenül is tud csinálni.<sup>106</sup>

A mozgalom belső életéből nem hiányzott egyes tagok eltávolítása sem. Ungár Róbertet például azért zárták ki a Pikler Katalin által vezetett csoportból, mert amikor Chaim Weitzmann, Izrael első államelnöke 1952. november 9-én meghalt, és a Dohány utcai

<sup>103</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Engländer Tibor kihallgatása. Bp., 1953. február 19.

<sup>104</sup> Uo.

<sup>105</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Fényes István kihallgatása. Bp., 1953. február 6.

<sup>106</sup> Uo.



zsinagógában gyászistentiszteletet tartottak, a szervezet utasította a csoport tagjait, hogy jelenjenek meg ezen, de Ungár megtagadta ezt. A csoport erre kizárását kérte a vezetőségtől, amely ebbe beleegyezett, ugyanakkor Beck Tivadar továbbra is tartotta vele a kapcsolatot.<sup>107</sup>

Az év végén a Hasomer Hacair a vezetőségi ülésen – Engländer előterjesztésére – megalapította a saját kiadású lapjukat, *Iton* [héber; újság] címmel. Radó Miklós vallomása szerint három gépelt oldalból állt és csak két száma jelent meg.<sup>108</sup> A cél egyrészt az agitációs munka volt, másrészt pedig a beszélgetésekhez nyújtott elemezhető anyagot. Az első szám tartalmazta Engländer Tibor elméleti előadását, ám a vezetőségi tagok ezt kevesellték, és felkérték Radót, hogy „élénkítse” az újságot. Az Engländerrel már évek óta rivalizáló Radó utólag is úgy érezte, hogy héber nyelvről szóló írása, valamint a labdáról és a kirándulóeszközökről szóló anyaga hiánypótló.

Radó mozgalmi karrierje egyébként érdekesen alakult. 1952 októberében Kosály megbízta, hogy legyen összekötő Pollákék sejtje és a vezetőség között.<sup>109</sup> Zárt borítékban mentek az utasítások és jelentések oda és vissza, és neki az egyik tag (Bánó) lekáderezése jutott feladatul. Valószínűleg ez volt a teszt, mert év vége felé (november tájékán) a vezetőség tagjává választották. Ezt szintén Kosály György közölte vele.<sup>110</sup> Előtte még Engländer Tiborral is elbeszélgetett az Országos Széchényi Könyvtár előcsarnokában, egészen pontosan megkérdezte tőle, hogy mi a véleménye Mordechaj Orenről, a Slansky-per előzményeként Csehszlovákiában letartóztatott, szintén a Hasomer Hacairhoz tartozó izraeli újságíró-politikussal. Erre az ideológiai tesztelésre/káderezésre Radó azt felelte, hogy nem tartja eléggé baloldalinak Orent, ami nyilván megnyerte Engländer tetszését. Ebben a kérdésben ugyanis Engländer hajthatatlan volt: az Ivrit Moadonban (melyet Radó vezetett) egyik előadásán az izraeli osztályharc kérdésével foglalkozott és a Mapam jobbrabolódásáról beszélt, amit azzal indokolt meg, hogy Orent – kémkedéssel való megvádolása után – a Mapam nem zárta ki a soraiból.<sup>111</sup>

A döntés után 1-2 nappal Radó már részt vett azon a vezetőségi ülésen, amely a matematikai intézetben volt. Egy másik új vezetőségi tagot is választottak, Signer Juditot. Radó átvette Kosálytól Pikler Katalin sejtjének irányítását, míg Signer Judit Pollák csoportját vette át Forgács Jánostól. Ennek okaként Engländer elmondta az egyik vezetőségi ülésen, hogy romlik a csoport belső színvonala. Ennek okaként a konspirációt jelölték meg, miszerint nem látják pontosan munkájuk illetékességi területét. Az átszervezés következtében két lányt („Totót” és „Gumit”) Pikler Katalin csoportjába helyeztek.<sup>112</sup>

Az izraeli követségen tisztában voltak Engländerék nehéz helyzetével. Amikor az új ügyvivő, Gerson Avner Magyarországra érkezett, Engländer találkozni kívánt vele. A találkozó létre is jött 1952 végén vagy 1953 legelején.<sup>113</sup> Ezen a találkozón – Forgács vallo-

<sup>107</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. Bp., 1953. március 4.

<sup>108</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. február 3.

<sup>109</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. február 4.

<sup>110</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. január 30.

<sup>111</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. január 31.

<sup>112</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. február 4.

<sup>113</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. Bp., 1953. február 1.

mása szerint – négyen voltak jelen: Engländer, Jozsef Walter, Gerson Avner és Kosály. Az ügyvivő azt tanácsolta, hogy vigyázzanak minden lépésükre, majd Walter – miközben bekapcsolta a rádiót, hogy így „biztosítsa” a beszélgetést a lehallgatás ellen – elmondta, hogy a közeljövőben Bécsbe utazik, és lehet, hogy ennek következtében megváltozik az alijával, a zsidó kivándorlással kapcsolatos helyzet. Azt is közölte, hogy az ő távollétében egy „Demeter” nevű illető fogja őket keresni telefonon. Kosály György 1953. január 27-én vagy 28-án volt bent Walternál, sajtóanyagot kapott tőle, melyet átadott a szervezetnek. „Walter itt közölte Kosállal [ , hogy] 1-2 napon belül elutazik, és itt mondta neki, hogy osszák be a szervezkedés tagjait [a] brika [*bricha* – N. A.] sorrendje szempontjából. Továbbá közölte, hogy az általa megadott ismeretlen Demeter először február közepe táján fog jelentkezni” – vallotta később Forgács János.<sup>114</sup>

Bár az 1953-as év a mozgalom megszűnését hozta, az év elején erről még mit sem tudtak erről. Egy, január eleji vezetőségi ülésen (ez a MÁVAG könyvtárban volt az Orczy téren) Engländer arról beszélt, hogy az izraeli követségen a belpolitikai helyzetről akar tájékoztatást kapni. Megemlítette azt is, hogy Gerson a követségen pénzt ajánlott fel, de ő azt válaszolta, hogy bár „tervei” vannak, de pénzre nincs szüksége.<sup>115</sup> Január 23-án, Signer Judit vezetésével<sup>116</sup> szűk körű nevelői szemináriumot rendezett a mozgalom, melyen Pikler Katalin, Schönberger Tamás, Singer Anna és Beck Tibor vettek részt. A Slánsky-perrel kapcsolatos ideológiai állásfoglalással és a baloldali cionizmus kérdéseivel foglalkoztak.

Aztán bekövetkezett az, amire már régóta számítottak, ám ami mégis teljesen váratlanul érte őket. Engländer Tibor 1953. január 28-án délután fél 5 körül felment Kosály György lakására, akinek az asztalán – miközben Kosály kiment egy pohár vízért – egy indigót talált. Ez az illegális szervezetről szóló (egyik) (fel)jelentést tartalmazta, olvashatóan, gépelve.<sup>117</sup> A beépített ember tehát Kosály György, a mozgalom vezetőségi tagja volt, aki már régóta jelenthetett a cionista mozgalomról az ÁVH-nak.

Engländer dühében összetépte az indigót és bedobta a papírkosárba, majd megmondta magát, kivette és papírba csomagolta azt. Megmondta Kosálynak, hogy ne jöjjön el az aznapi vezetőségi ülésre, miközben Kosály odaadta neki azokat az újságokat, melyeket az izraeli nagykövetségen kapott. Engländer elsietett, és az MTA bejárata előtt találkozott Fényessel, aki (állítólag) elmondta azt a tervét, hogy az Agrártudományi Egyetem egyik tanszékére való bejutással eljut a határsávba. A mozgalom vezetője óvatosságra intette Fényest, majd este negyed 9-re elment az ELTE Természettudományi Kara Matematikai Intézetébe, melynek egyik helyiségében vezetőségi ülést tartottak.<sup>118</sup> Az ülésen Forgács, Radó és Signer volt jelen. Engländer megmutatta az összetéptett indigót és Radó Miklósnak adta az újságokat. (Minden bizonnyal Engländer nemcsak a Kosály-féle újságokat adta Radónak, hanem mást is, mert meghagyta neki, hogy másolja ki azt, amit az

<sup>114</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Forgács János kihallgatása. Bp., 1953. február 1.

<sup>115</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. február 4.

<sup>116</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Engländer Tibor kihallgatása. Bp., 1953. február 19.

<sup>117</sup> ÁBTL V-108606/2. Engländer Tibor és társai. Engländer Tibor kihallgatása. Bp., 1953. február 19.

<sup>118</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. január 30.

Itonban hasznosítani tud.<sup>119</sup>) Forgács megpróbálta összerakni az indigót, de ez nem sikerült. Bizonyos részeit azonban el lehetett olvasni (ezt Signer Judit vallotta később), ezek derültek ki belőle: „Budapesten működik egy cionista csoport... Engländer..., Forgách István... a Magyar Népköztársaság megbízik bennem, kötelességem visszajönni a VIT-ről.” Aláírásként a következő volt kiolvasható: „Kosály György és alatta Disz [sic!] szervezet.”<sup>120</sup>

Körülbelül egy óra múltán lementek a Duna-partra, ahol találkoztak Kosályval (bár Signer szerint Kosály – a kérés ellenére – már a Matematikai Intézetben is megjelent) és kifaggatták. Ő tagadta azt, hogy jelentett volna, és Weisz Magdára próbálta hárítani a felelősséget, miszerint ő írta a jelentést. A vezetők Kosálynak azt mondták, hogy másnap este fél 9-kor találkozzanak ismét a Városligetben, és ott fogják tájékoztatni, hogyan látják ezt az ügyet. Engländer még azt is megbeszélte Kosályval, hogy másnap délelőtt felmegy a lakására, Forgács Jánossal pedig azt, hogy másnap fél 2-kor találkoznak és összerakják az indigót. Engländer Tibor (Signer szerint) a következőket jegyezte meg: „Ha holnap lebukom, akkor Kosály írt az indigóval.”<sup>121</sup>

Másnap, január 29-én délelőtt Kosály felhívta Engländerert, és arra kérte, hogy sürgősen menjen el hozzá, hogy megmagyarázhassa a dolgokat. „A helyzet önmagában is furcsa és gyanús volt. Lementem az utcára, elmentem a Rottenbiller utcai trolimegállóig, és ott két úr odajött hozzám, és mondta, hogy szálljak be az autójukba” – mesélte Engländer Tibor évtizedekkel később, az 1990-es évek közepén.<sup>122</sup>

Engländer Tibort tehát letartóztatták. Tudta, hogy mire számíthat, hiszen tisztában volt azzal, hogy évek óta figyelik.

Engländer Tibort az ÁVH Budapesti Osztályára, egyben egyik budapesti börtönébe, a Belgrád rakpart 5. sz. alatti épületbe vitték. Az előzetesben egyedül volt két emelet mélységben, egy két méter hosszú és kevesebb, mint egy méter széles cellában. Deszkapriccsen aludt, ablak nem volt. Kb. 20 centi magasan állt a szennyvíz a cellában, ahol nem volt WC és a 4 óránként egymást váltó őröktől kellett engedélyt kérni, hogy kimehessen elvégezni a szükségét. (Volt olyan, hogy 1-2 napig nem jutott WC-hez.) A szintén letartóztatott Fényes István négysoros leoninust írt a börtönbeli állapotokról: „Hogy ha a gyomrom zeng és zúg, kopogok, ez a jelzés, / kuss az anyád, jön a fess, intelligens tizedes. / Tiszteletet zengek s ha szerencsém van, ki is enged, / így nyerek én retiket, furcsa, de szép etikett.”<sup>123</sup>

De térjünk vissza január 29-re. Forgács János arra utasította Radót, hogy az Engländerertől átvett „imperialista sajtótermékeket” rejtse el a Baross utca 103. sz. alatt lévő kirkat mögé (a kirkat oldalfalazása meg volt lazulva, mögötte rés volt), hogy később esetleg ezt felhasználhassák.<sup>124</sup>

<sup>119</sup> 2 db angol nyelvű újság, 2 db angol nyelvű brosúra, 1 db héber nyelvű képeslap, 1 db magyar nyelvű és izraeli kiadású napilap és 1 db, az izraeli követség által terjesztett bulletin. ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. február 6.

<sup>120</sup> ÁBTL V-112/014. Engländer Tibor és társai. Signer Judit kihallgatása. Bp., 1953. június 11.

<sup>121</sup> Uo.

<sup>122</sup> OSZK TIT MGy. Engländer Tibor interjúja (4. kazetta).

<sup>123</sup> Uo.

<sup>124</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. február 6.

Január 29-én volt az utolsó összejövetele az Ivrit Moadon héber nyelvi csoportnak, melyen többen is részt vettek.<sup>125</sup> Pénteken, január 30-án lett volna egy vezetőségi ülés az Orczy téren, melyre Kosály is hivatalos volt. Forgács megijedt és arra kért mindenkit, hogy akinél mozgalmi „holmi” van, tüntesse el azt. A Baross utcai kirakat mögé, a már ott lévő újságok mellé gyömöszölték be a héber feliratú zászlókat, az *Iton* egy részét (11 db gépelt ívet), indigót és egy pauszpapírból kivágott mintát is. Ezeket az államvédelem megtalálta és 1953. február 6-án „felmutatta” Radó Miklósnak, hogy ismerje el tettét. Radó két valamében más és más napra datálta az újságok és a zászlók elhelyezését, a február 6-i kihallgatása során január 29-re tette.

Engländer lefogásáról nem értesített senkit a hatóság, a többiek lázasan keresték, így például baleseti kórházakban is kutattak utána.<sup>126</sup> Az ÁVH Budapesti Osztálya január 29-én jelentést írt az „illegális cionista ifjúsági szervezkedésről”.<sup>127</sup> A részletes jelentés megállapítja, hogy bár voltak tervek arra nézve, hogy a budapesti zsidó gimnáziumban toborozni fognak, ez végül nem valósult meg, mert féltek a lebukástól. Három sejtőről és 24 tagról beszél a jelentés, és beszélnek a Bnei Akiva (Mizrachi) tevékenységéről, valamint az önvédelmi szervezetről is. A jelentés egyértelműen megerősíti azt, amit Engländer Tibor és társai előző nap gyanítottak, tudniillik hogy a beépített ügynök Kosály György volt: „A szervezkedésben egy jól képzett ügynökünk dolgozik, aki a tegnapi nap folyamán véletlen folytán dekonspirálódott. Az ügynök jelentéseit mindenben alátámasztja a ma dél előtt osztályunkra előállított Engländer Tibor vallomása.” A szervezkedés „kiemelkedő” vezetői között említik a már letartóztatotton kívül Forgácsot, Fényest, Signer Juditot, Radót, Beck Tibort, Pikler Katalint, Pollák Tibort, Schönberger Tamást és Szili Tamást.

Valamilyen oknál fogva az ÁVH nem mindenkit vett azonnal őrizetbe. Január 30-án Forgács Jánost, Fényes Istvánt és Radó Miklóst vitték el. (A letartóztatása előtti hét csütörtökén Forgács János közölte a vezetőkkel, hogy ha ő lebukik, Signer Judit vezeti a mozgalmat.<sup>128</sup>) A letartóztatottak többségével szemben őket „cionista szervezkedés bűncselekménnyel” gyanúsították meg, és ennek alapján indították meg ellenük az államvédelmi eljárást.

A folyamat során házkutatást, személyi motozást hajtottak végre és környezettanulmányt készítettek – általában házbizalmi, házmester vagy szomszéd segítségével. Ebben semmi rendkívüli nem volt, ez volt az állambiztonsági rutin.

Február 26-án Kovácsi Editet, Schmelzer Kornélt és Pollák Tibort tartóztatták le, utóbbinál a házkutatás során tört, gázálarcot, ólmosbotot, puskát, lőlapokat is találtak. Schmelzerrel kapcsolatosan a disszidálási kísérlet bűncselekménye is felmerült. (Kovácsi ellen már február 17-én megindították az államvédelmi vizsgálatot.<sup>129</sup> Az ő esete eltér a többiekétől, mert már évek óta nem volt aktív a mozgalomban, ugyanakkor egy, a munka-

<sup>125</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Bp., 1953. január 30.

<sup>126</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. [Bp.,] 1953. február 3.

<sup>127</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Ikt.sz: 1-1812/53 [kézzel: 80/1271/53]. 1953. január 29.

<sup>128</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. Radó Miklós kihallgatása. Önvallomás. [Bp.,] 1953. február 10. körül.

<sup>129</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. ÁVH Budapesti Osztály. Vizsgálati Alosztály. 1953. február 17.

helyéről, a Kohó- és Gépipari Minisztériumból hazavitt iratcsomót találtak a házkutatás során. Felettebb különös ugyanakkor, hogy az eredeti házkutatási jegyzőkönyvben ez nem szerepel, csak március 9-től folyik az ennek megfelelő kihallgatás.)<sup>130</sup>

A letartóztatásuk előtt keletkezett anyag, mely az ő neveiket emelte ki, és – Engländer és Forgács vallomásaira, valamint az ügynöki jelentésekre támaszkodva – javasolta az őrizetbevételt, a vezetői szerepükre helyezte a hangsúlyt.<sup>131</sup> A Sándor Imre ávos őrnagy osztályvezető által írt anyag az illegális „kiszöktetésekre”, disszidálás segítésére, a szervezkedésre, az izraeli követséggel való kapcsolattartásra és – Schmelzer esetében – a két illegális cionista szervezet „egyesítésére” vonatkozó tényeket kriminalizálta. Pollák Tibor esetében a „fegyverrejtegetés” bűncselekménye is megállapításra került.<sup>132</sup> Érdekes, hogy a Kohó- és Gépipari Minisztériumban gépírónőként dolgozott Kovácsi Edit esetében nem merült fel még ekkor az államtitoksértés gyanúja, pedig később ez tette őt az egész per elsőrendű vádlottjává.

Signer Juditot és Steiner Júliát külön tartóztatták le. Signer Judit az illegális somér csoport vezetője volt Engländerék letartóztatása után, az ő őrizetbevételével megpecsételődött az (egyébként már megtört) kis mozgalom sorsa.

<sup>130</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai.

<sup>131</sup> ÁBTL V-108606/3. Engländer Tibor és társai. ÁVH Budapesti Osztály. Szigorún titkos. Ikt. sz.: 1-3061/53. Tárgy: őrizetbevételek. Az illegális cionista szervezkedés ügyében.

<sup>132</sup> ÁBTL V-108606/4. Engländer Tibor és társai. Bp., 1953. február 27.

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont  
Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő  
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft



9 770040 963009



1 9 0 0 2